

Fecha de recepci3n: 07/07/2024

Fecha de aceptaci3n: 15/07/2024

Artículo

L'oraci3n rimada de Felip de Malla: delimitaci3n i fortuna editorial d'un nou poema incunable

A Rhymed Prayer of Felip de Malla: Establishing the Scope and Publishing History of a New Incunable Poem

Citaci3n: MOMP3, Jacob (2025), «L'oraci3n rimada de Felip de Malla: delimitaci3n i fortuna editorial d'un nou poema incunable», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos*, 14, pp. 92-108. <https://doi.org/10.14198/rcim.27915>

Jacob Momp3

Universidad Complutense de Madrid - Institut Ramon Llull, Espanya

jmomp3@ucm.es

<https://orcid.org/0000-0003-1178-9150>

Finançament: Aquesta publicaci3n és part del projecte d'I+D+i «Poesía, ecd3tica e impremta» (PID2021-123699NB-I00), finançat per MICIU/AEI/10.13039/501100011033/ i «FEDER Una manera de hacer Europa».

Resum

El *Serm3 de la Immaculada Concepci3n*, de Felip de Malla, s'ha conservat en dos testimonis, un manuscrit de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat i un incunable de 1488, patrocinat per Ferrando Dies. El dit serm3 cont3 un poema que, estructuralment, serveix com a nexa d'uni3n entre la introducci3n del serm3 i el desenvolupament del tema. Entre una part i l'altra, a mode de frontissa, Felip de Malla hi incorpora una proposta po3tica construïda a partir de la invocaci3n mariana per excel·lència, l'Ave Maria. El recurs literari de la reformulaci3n rimada de l'Ave Maria que el canonge barceloní incorpora al seu serm3, dona com a resultat un poema que, en edicions posteriors, rebrà el nom d'*Oraci3n de mestre Felip de Malla*. Aquesta oraci3n va gaudir d'un èxit editorial relativament important, ja que, a banda d'aparèixer a l'incunable de 1488, va eixir de les premses, almenys, dues vegades al llarg del segle XVI (ca. 1518 i 1568) i, encara, dues més en el XVII (ca. 1618 i 1619). En aquest treball delimitarem el poema perquè pugui ser incl3s als repertoris de poesia incunable i postincunable, detallarem la seua fortuna editorial i en farem una edici3n crítica a partir de l'anàlisi de les distintes variants dels testimonis conservats.

Paraules clau: Felip de Malla; poesia incunable; oraci3n rimada; ecd3tica; segle XV; Immaculada Concepci3n

Conflicto de intereses: El autor declara no tener conflicto de intereses.

Licencia: Este trabajo se comparte bajo la licencia de Atribuci3n-NoComercial-Compartir Igual 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0): <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Abstract

The *Sermon of the Immaculate Conception*, by Felip de Malla, has been preserved in two witnesses, a manuscript from Biblioteca de l'Abadia de Montserrat and an incunable from 1488, whose patron was Ferrando Dies. This sermon contains a poem that serves as a structural link between the introduction and the development of the main theme. Between one part and the other, as a kind of hinge, Felip de Malla incorporates a poetic proposal constructed from the quintessential Marian invocation, the Ave Maria. This literary device, a rhymed reformulation of the Ave Maria, results in a poem that later editions would call the *Oració de mestre Felip de Malla*. The prayer enjoyed relatively significant editorial success. Besides appearing in the 1488 incunable, it was printed at least twice throughout the 16th century (*ca.* 1518 and 1568) and twice more in the 17th century (*ca.* 1618 and 1619). This article aims to describe the poetic text for inclusion in repertoires of incunable and post-incunable poetry, detail its editorial fortune, and create a critical edition based on the analysis of the different variants in the preserved witnesses.

Keywords: Felip de Malla; incunable poetry; rhymed prayer; textual criticism; 15th century; Immaculate Conception

INTRODUCCIÓ

Entre les obres literàries de Felip de Malla, destaca una producció notable de sermons. El manuscrit 1112 de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat (BM) en conserva dos: un, titulat *In commemoracione omnium fidelium de purgatorio*, es desenvolupa a partir del versicle «Salvus erit sic tamen quasi per ignem» (1a Corintis 3:15); l'altre, aquell que ara ens interessa, és el *Sermó de la Immaculada Concepció*, basat en el fragment bíblic «Mulierem fortem quis invenient procul et de ultimis finibus pretium eius» (Proverbis 31:10).

Aquest *Sermó de la Immaculada Concepció* ha arribat fins als nostres dies conservat en dos testimonis diferents. El primer és aquest BM Ms. 1112 que hem esmentat. El segon testimoni està inclòs en l'incunable titulat *Obra en prosa sobre la veríssima Immaculada concepció de la Mare de Déu*, patrocinat per Ferran Dies i imprès per Lambert Palmart l'any 1488. Són aquests dos els únics testimonis coneguts que han transmés, de manera més o menys íntegra, l'esmentat sermó.

Ara bé, aquesta peça homilètica conté un poema que, estructuralment, serveix com a nexa d'unió entre la introducció del sermó i el desenvolupament del tema *Mulierem fortem*. D'aquesta manera, entre una part i l'altra, a tall de frontissa, Felip de Malla hi incorpora una proposta poètica construïda a partir de la invocació mariana per excel·lència, l'Ave Maria. Com veurem, el recurs literari de la reformulació rimada de l'Ave Maria que el canonge barceloní incorporà al seu sermó donà com a resultat un poema que, en edicions posteriors, rebrà el nom d'*Oració de mestre Felip de Malla*. Aquesta oració va gaudir d'un relatiu èxit a la impremta, ja que, gràcies a la fortuna editorial de l'incunable de 1488, el

poema aconseguí eixir de les premses, almenys, dues vegades al llarg del segle XVI (ca. 1518 i 1568) i, encara, dues més en el XVII (ca. 1618? i 1619).

En aquest treball delimitarem el poema perquè pugui ser inclòs en els repertoris de poesia incunable i postincunable, detallarem la seua fortuna editorial i en farem una edició crítica a partir de l'anàlisi de les distintes variants presents als testimonis conservats.

EL SERMÓ DE LA IMMACULADA CONCEPCIÓ DE FELIP DE MALLA: EL PAS DEL MANUSCRIT A LA IMPREMTA INCUNABLE

El *Sermó de la Immaculada Concepció* de Felip de Malla fou pronunciat a l'església de Santa Maria de la Mar, a Barcelona. Aquesta informació ens ha arribat mitjançant el colofó de l'incunable de 1488 (Dies 1488: d.6^v), però també podem inferir-ho a partir de les referències internes que són presents al BM Ms. 1112 i que, per qüestions d'adequació al potencial públic lector, van ser eliminades de l'incunable, com, per exemple, l'al·lusió a un filacteri present a la dita església de Barcelona (Mompó 2024).

Malgrat això, desconeixem l'any en què Felip de Malla predicà aquesta homília. De fet, Josep Perarnau la classificava entre les seues peces oratòries no datades (1978: 90-94). BITECA (textid 1730) suggereix que el text es va redactar entre 1400 i 1425. Tanmateix, Felip de Malla fa referència a aquest sermó en la segona part del *Memorial del pecador remut*. Això ens permet apropar-nos a una data més precisa, basant-nos en la cronologia que proposava Izquierdo per a la redacció d'aquesta segona part del *Memorial*, que situa entre 1423 *ad quo* i 1429 *ad quem* (Izquierdo 2013: 16-20).

En enllestir el capítol sobre Felip de Malla de la seua *Història de la literatura catalana*, Jordi Rubió i Balaguer només tenia notícia dels divuit sermons conservats al BC Ms. 466 (2006², I: 264). Posteriorment, Josep Maria Madurell va ampliar la llista de sermons afegint-hi els dos que conté el BM Ms. 1112. Madurell va tenir notícia d'aquest manuscrit gràcies a Anscari Mundó, que sembla que estava preparant-ne una edició que, tanmateix, no degué prosperar (Madurell 1964: 530).

Pel que fa al *Sermó de la Immaculada*, Martí de Riquer, tot i que citava ambdós manuscrits, sembla que desconeixia el contingut del BM Ms. 1112. Segons ell, a la llista de sermons dels dos manuscrits a què ens hem referit, calia «afegir-hi el "Sermó de la Immaculada Concepció de la Verge Maria, fet per lo reverend mestre parisenc mestre Felip de Malla", pronunciat "en Barcelona, a Santa Maria de la Mar", que s'edita a l'incunable imprès a València el 1488 a instàncies de Ferran Dies». Per a Riquer, aquest incunable «sembla donar el sermó sencer» (1988⁴: 261). Val a dir que Martí de Riquer fou el primer estudiós modern que donà compte de l'existència de l'incunable de 1488, que consultà a través d'un microfilm que Pere Bohigas havia encarregat poc abans, en 1963, per a la Biblioteca de Catalunya (Martos 2024: 7).

Més avant, Josep Perarnau va posar llum en aquesta qüestió en el volum que hauria d'haver servit d'introducció a la *Correspondència política de Felip de Malla*. Així doncs, en el capítol dedicat a l'obra escrita del canonge barceloní, va referenciar el *Sermó de la Immaculada Concepció*, bo i identificant-ne dues versions: una íntegra al manuscrit i una d'abreujada a l'incunable de 1488 (Perarnau 1978: 92-93). Des de llavors, els autors que han

tractat les dues versions d'aquest sermó ho han fet de manera similar, distingint entre una versió completa i una de reduïda (Pujol 2015: 374).¹

Amb tot, en un treball recent (Mompó 2024), a través de l'estudi ecddòtic de les variants, hem caracteritzat la variació que s'ha produït en l'imprés per concloure que la versió de l'incunable no es tracta, simplement, d'una versió abreujada. Hem identificat les intervencions editorials originades amb un incipient objectiu de regularitzar l'ortografia, fixar un model lingüístic i adaptar el text als lectors potencials. Però, sobretot, hi hem analitzat la manipulació editorial en el procés de selecció a l'hora d'eliminar determinats fragments del text per encabir-lo en l'espai de què hom disposava al volum imprés.

En efecte, aquell incunable de què donà notícia Riquer és el segon de la trilogia d'impressos sorgits arran de sengles certàmens celebrats a València a instàncies de Ferran Dies, que tingueren lloc els anys 1486, 1487 i 1488. Tots tres certàmens literaris es convocaren sota el tema de la Immaculada Concepció de la Mare de Déu en un moment propici, ateses les disposicions del papa Sixt IV, en 1483 i 1484, a favor de la Puríssima Concepció (Martos 2021: 134). Cadascun d'aquests tres impresos sorgiren de les premses durant l'any immediatament posterior al de la celebració del certamen del qual derivaren.²

Martos (2024) dona compte dels motius pels quals Ferran Dies optà per incloure, finalment, aquest sermó a l'incunable de 1488. De fet, l'eliminació de certes obres que haurien participat al certamen, la inclusió de les quals s'hauria plantejat en el projecte editorial inicial, va ser una necessitat derivada del mateix procés de publicació. El pla original era publicar una antologia de textos presentats al certamen anterior, incloent-hi quatre o cinc obres més, a tot estirar, a part de la guanyadora, de Bartomeu Dimas, que sí que es publicà. La decisió de no incloure-hi aquells textos probablement no va ser per motius econòmics, sinó per a evitar possibles conflictes amb alguns dels participants del certamen (Martos 2022: 153-157). Per a omplir el buit generat per la no-inclusió d'aquells textos, Dies va triar el sermó de la Immaculada Concepció de Felip de Malla. L'elecció era adient per diverses raons: en primer lloc, el sermó tractava el tema central del certamen. A més, l'autoritat de Malla era ben reconeguda. Finalment, per a Josep Pujol, a més de per l'autoritat religiosa de Felip de Malla, el sermó s'hi afegí perquè la *Vesió* de Corella, que també inclou l'incunable per encàrrec del mateix Ferran Dies, n'imitava obertament la construcció en forma de visió (Pujol 2015: 389). És possible, doncs, —i això és una apreciació personal— que el mateix Corella hagués suggerit a l'editor la inclusió d'aquesta obra.

LA FORTUNA EDITORIAL DE L'ORACIÓ DE MESTRE FELIP DE MALLA

Com hem dit, l'autoritat de Felip de Malla era ben coneguda a finals del segle XV. No debades, el canonge havia forjat el seu prestigi en camps tan distants com el poètic, el polític o el religiós. Ell mateix havia estat una veu autoritzada dins del món dels certàmens

1. Amb aquests mateixos termes s'hi refereix BITECA texid 1730.

2. Sobre l'incunable resultat del primer dels esmentats certàmens, publicat en 1487, vegeu Martos 2018; 2019a; 2019b; 2019c. Per a l'estudi material de l'incunable de 1488, del qual només podem accedir al contingut gràcies a la reproducció fotogràfica d'un microfilm dels anys 60, igualment perdut, vegeu Martos 2021. Un estudi dels continguts i del procés editorial d'aquest imprés, a Martos (2022). Per a la publicació relacionada amb el darrer dels dits certàmens, en aquest cas, en prosa llatina, vegeu Martos 2020. Un estudi detallat de la trilogia completa a Martos 2024. Per a una visió panoràmica sobre els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX, vegeu Ferrando 1983.

poètics catalans; se'n conserven les intervencions que feu a propòsit de les festes de la gaia ciència (Olivar 1921), certamen que tingué lloc al Palau Reial de Barcelona l'any 1413 (Pujol 1996). A més, havia desenvolupat una activitat política destacada en la dècada dels vint del segle XV, quan exercí distints càrrecs, com diputat del braç eclesiàstic o president de la Generalitat de Catalunya (Perarnau 1983: 475; 2008). En el terreny politicoreligiós, va tindre un paper actiu durant el Concili de Constança (Pedretti 2012). I en el cas concret de les polèmiques religioses entorn la Immaculada Concepció, el canonge gaudia d'una autoritat manifesta gràcies a la seua militància immaculista.

Efectivament, Felip de Malla gaudió d'una notable popularitat, que es perllongà més enllà de la seua mort. Per a Josep Pujol, la seua fama pòstuma quedava demostrada per la impressió de la primera part del *Memorial del pecador remut* (2015: 370). De fet, la primera edició del *Memorial*, patrocinada per Mateu Vendrell, inaugurava la impremta incunable a Girona en 1483 (Batlle 1974: 121; Llobet 1996; BITECA manid 1738) i poc després, entorn l'any 1495, va ser novament imprès a Barcelona, a les premses de Joan Rosembach (BITECA manid 1739).³ A més, Pere Miquel Carbonell l'inclogué entre els *virii illustres catalani* (Pujol 2015: 370).

Hem vist, també, que la fama de l'oratori de Felip de Malla propicià la inclusió d'un sermó seu en l'incunable de 1488, derivat d'un certamen literari, la fortuna editorial del qual ajudà a perllongar el renom del canonge. Fet i fet, Rubió i Balaguer arguïa que la fama de Felip de Malla «encara durava al segle XVI, i a València, car en una pragmàtica impresa en aquella ciutat el 1568 apareix, al final, una *Oració de Mestre Felip de Malla*» (Rubió i Balaguer 2006², I: 263-264). L'oració que recull aquella pragmàtica, com veurem, depèn directament de la versió de l'incunable i va ser inclosa al peu de la portada, molt probablement, gràcies a l'èxit dels certàmens patrocinats per Ferran Dies en honor de la Immaculada Concepció de la Mare de Déu, en general, i ben especialment gràcies a la dita publicació de 1488, que donà a conèixer al públic general el *Sermó de la Immaculada Concepció* de Felip de Malla i, amb aquest, l'oració rimada del canonge.

L'imprès a què es referia Jordi Rubió i Balaguer, que referenciava amb la signatura BC Bonsoms 7163, conté, certament, l'*Oració de mestre Felip de Malla*. No apareix, però, al final de la pragmàtica, sinó a la portada, i l'edició a què es referia, com veurem, fou impresa entorn l'any 1618, i no l'any 1568. Rubió i Balaguer en devia conèixer les dues edicions que conserva la Biblioteca de Catalunya (BC), encara que només parle de la de mitjans del segle XVI, i degué confondre la signatura BC Bonsoms 7163, pròpia d'una edició del segle XVII, amb la de BC Bonsoms 6708, que, efectivament, va ser impresa, com veurem, l'any 1568.

La pragmàtica en qüestió no és cap altra sinó la promulgada a València, en 1394, pel monarca Joan I d'Aragó. Es tracta d'un text legislatiu en què el rei prohibia expressament les manifestacions públiques en contra de la Puríssima i exhortava els seus súbdits a celebrar perpètuament la festivitat de la Immaculada Concepció (Requesens 2014-2016: 676, 711).⁴

D'aquella reial pragmàtica, com hem dit més amunt, se'n feren diverses edicions a València al llarg dels segles XVI i XVII, i totes tenen en comú la presència en la portada de l'*Oració de mestre Felip de Malla*. Les versions de l'oració impreses en les distintes edicions

3. L'única edició moderna de què disposem és la de Balasch (1981-1986).

4. Vegeu una transcripció del document llatí en Gazulla 1905: 67-69.

de la pragmàtica depenen directament del text fixat a l'incunable de 1488, fet que demostra l'èxit editorial de la dita publicació i, més encara, d'aquella oració que contenia, amagada entre un text homilètic en prosa, quan s'elegí per completar les portades de distintes edicions d'aquell text legislatiu de Joan I a favor de la Immaculada Concepció. Tot seguit, delimitarem els exemplars que ens han pervingut.⁵

ELS TESTIMONIS IMPRESOS DE LA PRAGMÀTICA DE JOAN I EN FAVOR DE LA IMMACULADA CONCEPCIÓ

1. *Plegmatica del molt alt senyor rei don Iohan de immortal e gloriosa memoria... [València, Joan Vinyau, ca. 1518].⁶*

Segons la descripció de Parnaseo,⁷ el format de l'edició és en 4t, amb una grandària de foli de 182 x 130 mm. La caixa d'escriptura és de 160 x 104 mm, a 39 línies per pàgina en l'únic full que té la caixa completa. El text es disposa a una columna, amb capital, gravat i orles impresos. L'exemplar té 3 fulls de guarda + 2 fulls sense foliar + 3 fulls de guarda. No disposa de quaderns. La lletra és gòtica, de dues mides: la gran, utilitzada a la primera línia del títol, la llegenda del gravat i l'incipit, és del tipus 135G. La petita es correspon amb el tipus 82G (Norton 1978: n.º 1259). Tot i que l'edició no té peu d'impremta ni colofó, Norton atribueix la impressió a Joan Vinyau, molt probablement perquè s'hi utilitza el mateix gravat xilogràfic que apareix al *Liber de conceptu virginali*, de Raphael Geraldus, eixit del mateix taller de Joan Vinyau, també en 1518 (Norton 1978: n.º 1258).

A sota de l'encapçalament, presenta un gravat xilogràfic que representa la Immaculada Concepció, flanquejat pels laterals amb la inscripció «Necdum erant abysii / Et ego iam concepta eram». Al peu, després del gravat, completa la portada l'*Oració de mestre Felip de Malla*. Vegem-ne l'encapçalament:

Plegmàtica del molt alt senyor rei don Iohan, de immortal e gloriosa memòria, ara novament en crida real e general edicte per manament dels magnífichs justícia e jurats de la present ciutat publicada. Traduhida de latí en vulgar valencià per los reverents mestres de la Seu de València.

Tal com s'afirma a l'encapçalament, doncs, la pragmàtica de Joan I va ser publicada, de nou, per ordre del justícia i dels jurats de la ciutat de València. Gràcies a aquest text, sabem també que els mestres de la Catedral de València intervingueren el text per oferir-ne una versió traduïda. Tal com està redactat, sembla indicar que la traducció fou feta per a l'ocasió. Com veurem, la redacció de l'encapçalament de l'edició següent, de 1568, indica que la traducció fou feta en temps de Joan I. No ho podem assegurar, peròensem més probable que la traducció que recull l'edició de ca. 1518, que seguiran al peu de la lletra les edicions posteriors, fou feta, efectivament, per a l'ocasió. És cert que, en temps de Joan I, la promulgació pública de l'edicte reial ja es feu en català, però en una versió adaptada

5. Ens referim a les versions de la pragmàtica de Joan I. Per a la caracterització del sermó en el testimoni manuscrit i en l'incunable de 1488, vegeu Mompó 2024.

6. D'aquesta edició impresa primerenca, en custòdia un exemplar la Biblioteca de la Real Academia Española, amb la signatura RM 2432. L'imprès apareix catalogat en Norton 1978: n.º 1259; IB, n.º 7246; RIEPI, n.º 3356; Martín Abad 2021: n.º 853.

7. La portada, els gravats i una descripció, disponible al web <https://parnaseo.uv.es> [consulta: 06/07/2024].

i reduïda, que contenia l'essència del text de la disposició, tal com podem comprovar en la versió en català de la promulgació de la referida pragmàtica que transcriu Gazulla (1905-1906: 69-70). No es tractava, per tant, d'una traducció literal de l'edicte complet, tal com apareix a les edicions de 1518 en avant.

Aquest text legislatiu havia estat publicat molt poc abans, en 1515, a l'obra *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*, impresa per Diego de Gumiel el 1515 (ff. 156^v-157^r). La versió impresa als tallers de Gumiel, però, fou publicada en llatí i, a més, era poc accessible per al públic general, en tant que la dita pragmàtica quedava diluïda al si d'un corpus legislatiu voluminos. És possible, doncs, que pocs anys després les autoritats seglars i religioses de València es conjugaren per tal d'oferir al públic general una versió d'aquell text, que exhortava a la celebració de la festa de la Immaculada, en valencià i en una edició econòmica i accessible. I és possible, també, que els mestres de la Seu en fessen la traducció a partir del text llatí imprès per Gumiel, com sí que va ser el cas —ho veurem més avant— de la traducció al castellà que es feu en 1615 a Sevilla.

La data aproximada d'impressió, 1518, probablement no és casual, sinó fruit de la conjuntura religiosa de l'època. Poc abans, en 1517, el pontífex Lleó X atorgava la facultat de poder celebrar els oficis religiosos de la festivitat arreu dels territoris de la monarquia hispànica (Peinado 2014: 251). A més, aquell mateix any de 1517, Luter havia enviat les seues 95 tesis a l'arquebisbe Albert de Brandeburg, amb què s'iniciaven les disputes teològiques i doctrinals que culminarien amb la reforma protestant (Calvo 2021: 41). És possible, en atenció a això, que la publicació d'aquesta pragmàtica s'hagués plantejat com una mena de *vacunació ideològica* per tal de reforçar una doctrina mariana, ben tradicional llavors a València, just quan començaven a sorgir discrepàncies amb les pràctiques de l'Església Catòlica en altres parts d'Europa. De fet, la Immaculada Concepció, tot i que encara no havia estat oficialment declarada com a dogma per l'Església, era una creença important i aferrada en la tradició catòlica que els reformadors protestants qüestionaven. Així mateix, la impressió i divulgació de la pragmàtica suggeriria una estreta col·laboració entre les autoritats civils i eclesiàstiques de València i, potser, demostra que l'assumpte no era purament eclesiàstic, sinó que també tenia importància per a les autoritats civils.

2. Plegmatica del molt alt senyor Rey don Iohan, primer de aquest nom, Rey de Arago, de immortal e gloriosa memoria. València, [Pedro de Huete], 1568.⁸

IB, n.º 7639 i USTC (352396) atribueixen la impressió d'aquesta edició de 1568 a Pedro de Huete. Ambdós catàlegs en descriuen un format en 4t. Es tracta de dos folis plegats, sense relligar. Per al CCFB (II, 8), la grandària del foli és de 213 x 154 mm. El text es disposa a una columna, amb capital, gravat i orles impresos. Aquest exemplar de la BC devia haver pertangut a Àngel Aguiló per tal com, al marge dret de la portada, apareix el seu segell, tal com descriu CCFB (II, 8). A sota de l'encapçalament, presenta un gravat xilogràfic que representa la Immaculada Concepció, envoltat pels quatre costats per la inscripció «Tota

8. En custòdia un exemplar la BC, amb la signatura Fullets Bonsoms 6708. L'imprès apareix catalogat en CCFB II, 8; IB, n.º 7639; USTC, n.º 352396; Aguiló i Fuster 1923: 429, n.º 1615.

pulchra / es amica mea / et macula non / est in te Cant. 4». Després del gravat, la portada conté l'*Oració de mestre Felip de Malla*.

Per la seua banda, el catàleg de Marià Aguiló i Fuster (1923: 429, n.º 1615) remarca que «dicha oración que termina la portada, a pesar de sus consonantes, está a línea tirada». Aguiló va donar compte, per tant, que l'oració era en vers, malgrat que la disposició tipogràfica no ho tingués en compte. En canvi, BITECA (texid 2980) descriu l'oració com a prosa.

Efectivament, dels sis testimonis analitzats, només l'incunable de 1488 presenta una separació de versos, que, malgrat estar disposats a línia tirada, sí que separa amb una línia diagonal (/). El fet de no aparèixer maquetada de manera que s'hi apreciés una separació dels versos, més enllà de les característiques susdites de l'incunable, que la conté al si del sermó i, per tant, l'oració queda diluïda en el conjunt de l'obra, ha propiciat que aquest poema de Felip de Malla mai no hagués estat catalogat com a tal, tret d'aquesta menció succinta de Marià Aguiló i Fuster. L'encapçalament d'aquesta edició de la pragmàtica de Joan I explica:

Plegmàtica del molt alt senyor rey don Iohan, primer de aquest nom, rey de Aragó, de immortal y gloriosa memòria, *olim* en crida real e general edicte, per manament dels magnífichs Justicia e Jurats que *tunc* eren de la present ciutat de Valencia publicada, traduïda de llatí en vulgar valencià per los reverents mestres de la Seu de València en l'any M. CCC. XCIII. Y ara novament manat stampar per los molt magnífichs Senyors Justicia y Jurats de la present ciutat de València en lo present de M. D. LXVIII. per a moure més la devoció dels fels christians en la devoció de la Immaculada y Puríssima Concepció de la sacratíssima Mare de Déu, reyna y senyora nostra, advocada y patrona de aquesta, nostra ciutat, y regne de València.

Ja hem comentat més amunt que, en la redacció d'aquest encapçalament, s'hi afirma que la traducció fou feta l'any 1394, i igualment hem explicat que pensem que, més aviat, fou traduïda aprofitant l'avinentsa de l'edició de ca. 1518. És probable que l'interès per recuperar la informació continguda a l'edició anterior i ampliar-la haja provocat aquesta possible confusió alterant l'ordre en què hauria d'haver aparegut la informació. En qual-sevol cas, les següents edicions prendran com a model aquesta de 1568 i, si fos certa la nostra apreciació, haurien reproduït la confusió.

En l'últim foli, sota un gravat de l'escut de València, llegim el següent colofó: «Aquest rey don Joan lo primer de aquest nom fon fill primogènit del rey don Pere lo segon de aquest nom, rey de Aragó. Y fon publicada la present Plegmàtica any M. CCC. XC. IIII., haurà CLXXIII anys».

Pel que fa a la data d'impressió, tampoc no pensem que siga casual. En aquest sentit, és molt probable que aquesta nova edició veiés la llum poc després de la reforma litúrgica que va promoure Pius V aquell mateix any de 1568. El pontífex, seguint les directrius establertes a Trento, amb la constitució apostòlica *Quod a nobis postulat*, de 9 de juliol de 1568, promulgava el nou *Breviari Romà*, amb la incorporació de l'ofici de la Concepció, i suprimia els anteriors. La inclusió del dit ofici no suposava una opinió determinada del pontífex en la qüestió polèmica de la Immaculada Concepció; el que pretenia el papa era mantenir la uniformitat del *Breviari* per a tota l'Església (Masson 1954: 399-400). Ara bé, amb aquesta reforma, la celebració de la festa de la Immaculada va quedar fixada oficialment per a tota l'Església Catòlica (Peinado 2012: 81-82). El moment, doncs, era propici

per tornar a publicar un text legislatiu de la Corona d'Aragó que donà impuls a la festa de la Immaculada Concepció. A més, això devia reforçar entre els valencians la idea que els seus monarques, històricament, havien estat uns fermes defensors de la Puríssima.

3a. *El conde de Buñol, en humilde servicio de Nuestra Señora, sin pecado original concebida, hizo imprimir la santíssima Premática siguiente. Plegmática del molt alt Senyor rey Don Joan... [València], Danse de gracia en casa del conde de Buñol [ca. 1618].*⁹

Segons IB (n.º 39640), l'exemplar està imprès en format foli. El text es disposa a una columna, amb capital, gravat i orles impresos. El CCFB (II, 9) indica que es tracta de dos folis de 292 x 208 mm. En canvi, les mesures que aporta BITECA (manid 2356), que també caracteritza el format com a foli, són de 213 x 154 mm per a la pàgina i 176 x 118 mm per a la caixa d'escriptura, exactament el mateix que l'edició de 1568. Malgrat tot, la descripció de BITECA conté algunes errades que caldria corregir. En primer lloc, quant a la datació, diu «1568 (segons el text) 1578 (segons la fórmula final)». La data de 1568 es deu a la reproducció de l'encapçalament, com veurem, gairebé literal, de l'edició d'aquell any. Cap fórmula final, però, no duu, ni implícitament ni explícita, la data de 1578. Això podria respondre a una errada a l'hora d'interpretar la fórmula, recollida també del colofó de l'edició de 1568: «Y fon publicada la present Plegmática any M. CCC. XCIIII., haurà CLXXIII anys». O bé a una errada similar en llegir l'afegit que apareix al final de l'edició: «A pedimiento del conde de Buñol. Registrata in L manu mandatorum et empararum Curiae civilis Valentiae de anno M. DC. XVIII. Fol. II». A més, BITECA fa referència a una «foliació moderna a ploma (numerats 40 i 41)» que no apareix en aquest exemplar custodiat a BC BONSOMS 7163, sinó a l'edició de 1568, amb signatura BC BONSOMS 6708. Sembla, per tant, que el catàleg, talment com havia fet Rubió i Balaguer, barreja les dades d'ambdues edicions, malgrat només referenciar-ne una, en el cas de BITECA, la impresa a expenses del comte de Bunyol.

A sota de l'encapçalament, presenta un gravat xilogràfic amb el mateix motiu que l'edició de 1568, flanquejat pels dos laterals amb la inscripció «Tota pulchra es amica mea, / et macula non est in te. Cant. 4». Després del gravat la portada reproduïx l'*Oració de mestre Felip de Malla*. Al peu, conté la inscripció: «Danse de gracia en casa del conde de Buñol».

Tant IB (n.º 7639) com USTC (5032278) indiquen amb un interrogant la data de 1618, extreta de la citada fórmula final, segons la qual, l'edició fou registrada en 1618, tot i que l'exemplar no té, en sentit estricte, cap peu d'impremta amb datació. Sí que té datació, en canvi, el següent exemplar que caracteritzarem i que sembla ser un estat distint d'una mateixa edició, en què únicament canvia alguna errada que corregeix i l'afegit de la data de 1619, com observarem en el següent apartat. Abans, vegem-ne l'encapçalament d'aquesta edició de ca. 1618:

El conde de Buñol, en humilde servicio de Nuestra Señora, sin pecado original concebida, hizo imprimir la santíssima Premática siguiente. Plegmática del molt alt Senyor rey Don Joan primer de aquest nom, rey de Aragó, de immortal y gloriosa memòria, olim en crida real e

9. En custodia un exemplar la BC, amb la signatura Fullets Bonsoms 7163. L'imprès apareix catalogat en CCFB II, 9; IB, n.º 7639; USTC, n.º 5032278; BITECA manid 2356; Aguiló i Fuster 1923: 429, n.º 1615.

general edicte, per manament dels magnífichs Justicia e Jurats que tunc eren de la present ciutat de Valencia publicada. Traduïda de llatí en vulgar valencià per los reverents mestres de la Seu de València en lo any Mil tre-cents noranta-quatre, y ara novament manat estampar per los molt magnífichs senyors justícia e jurats de la present ciutat de València en lo present de M. DLXVIII. per a moure més la devoció dels fels christians en la devoció de la Immaculada y Puríssima Concepció de la sacratíssima Mare de Déu, reyna y senyora nostra, advocada y patrona de aquesta nostra ciutat y regne de València.

En l'últim foli, després del text de la Pragmàtica, podem llegir el mateix colofó que havia aparegut a l'edició de 1568. Després, s'hi afegeix: «A pedimiento del conde de Buñol. Registrata in L manu mandatorum et empararum Curiae civilis Valentiae de anno M. DC. XVIII. Fol. II». I al paràgraf següent: «En fe y testimoni de lo qual, yo, Gaspar Balançat, notari scrivà de dita Cort, ací pose mon signe». Clouen l'edició les següents línies: «Sin pecado original / fue concebida María / madre del eterno día. / El conde de Buñol».

*3b. El conde de Buñol, en humilde servicio de Nuestra Señora, sin pecado original concebida, hizo imprimir la santíssima Premática siguiente. Plegmática del molt alt Senyor rey Don Joan... [València], Danse de Gracia en casa del conde de Buñol, 1619.*¹⁰

Les característiques són les mateixes que l'edició de *ca.* 1618, motiu pel qual no les repetirem. Com hem dit, considerem que es tracta d'un estat distint de la mateixa edició. Si ens fixem en l'encapçalament d'aquest exemplar, podem valorar millor els motius pels quals es generà aquest estat:

El conde de Buñol, en humilde servicio de Nuestra Señora, sin pecado original concebida, hizo imprimir la santíssima Premática siguiente, en el año M. DC. XIX.¹¹ Plegmática del molt alt Senyor rey Don Joan primer de aquest nom, rey de Aragó, de immortal y gloriosa memòria, olim en crida real e general edicte, per manament dels magnífichs Justicia e Jurats que tunc eren de la present ciutat de Valencia publicada. Traduïda de llatí en vulgar valencià per los reverents mestres de la Seu de València en lo any Mil tre-cents noranta-quatre, y ara novament manada¹² estampar per los molt magnífichs senyors justícia e jurats de la present ciutat de València en lo present de M. DLXVIII. per a moure més la devoció dels fels christians en la devoció de la Immaculada y Puríssima Concepció de la sacratíssima Mare de Déu, reyna y senyora nostra, advocada y patrona de aquesta nostra ciutat y regne de València.

Com veiem, únicament presenta dos canvis respecte de l'estat anterior. D'una banda, l'afegit de la data de 1619; de l'altra, en aquest exemplar es corregeix l'errada de concordança en el participi *manat*, per *manada*, en la seqüència «ara novament manada stampar [la pragmàtica]». Pensem, doncs, que en algun moment del procés d'impressió, hom s'adonà d'aquesta errada, que ja contenia, d'altra banda, l'edició de 1568, i es procedí a l'aturada de les premses per corregir-la, bo i aprofitant l'avinentesa per a incorporar-hi la referència

10. En custodia un exemplar la Biblioteca Valenciana, Fons Carreres, signatura XVII/1096. L'imprès apareix catalogat en IB, n.º 39695; USTC, n.º 5005428.

11. *en el año M. DC. XIX*] om. 1618

12. *manat* 1618] *manada* 1619

a l'any 1619 en l'espai lliure que quedava en l'última línia del text inicial, en què es deixa constància de la participació del comte de Bunyol en la impressió. Cap canvi més s'hi observa ni, per tant, s'hi aporta res significatiu per a l'estudi crític del text de l'*Oració de Felip de Malla*. Per tant, a la nostra edició de l'*Oració de mestre Felip de Malla*, hem tingut en compte el testimoni de 1619 i hem bandejat l'estat anterior, de ca. 1618, perquè no conté cap variant respecte del de 1619, amb el benentès que haguéssim pogut procedir a la inversa sense que això hi afectés en absolut.

Però l'existència d'aquests dos estats ens indica que l'edició costejada pel comte de Bunyol havia d'estar llesta en 1618. Més encara, pensem que degué començar a imprimir-se a finals d'aquell any, segurament en desembre, de manera que un exemplar hagués pogut estar registrat encara l'any 1618, com s'hi afirma al darrer foli. Podríem pensar en la possibilitat que s'hagués imprès a finals de 1617 i registrat poc després, ja en 1618. Tractant-se d'un text d'aquestes característiques, el procés d'estampat no devia perllongar-se gaire en el temps. Però amb l'existència d'aquest exemplar amb la data de 1619, creiem més probable que s'iniciés el procediment a finals del 1618, registrassen un exemplar, algú s'adonés que el text contenia una errada i decidissen aturar la impressió per corregir-la, ja en 1619.

De nou, la data de publicació és indicativa. Molt probablement estigué motivada per la polèmica suscitada durant les primeres dècades del segle XVII, amb Sevilla com a nucli impulsor de la controvèrsia i, de retruc, del fervor popular en favor de la Immaculada Concepció. L'espurna va saltar quan el prior dels dominics del convent de *Regina Angelorum* va aconsellar els membres de la comunitat que no iniciassen els sermons amb la invocació a la Immaculada, com era costum. En setembre d'aquell mateix any, un frare d'aquella congregació va predicar en contra de la Immaculada Concepció (Martínez Medina 2017: 329), tal com faria, l'any següent, el 8 de desembre de 1614, el dominic fra Cristóbal de Torres (Aranda Doncel 2005: 57).

A Sevilla, en plena eclosió d'aquella controvèrsia, es publicà, justament, una traducció al castellà de la pragmàtica reial de Joan I, a partir de la dita versió llatina impresa a València per Diego de Gumiel el 1515 per tal de palesar l'antiguitat d'aquesta devoció al si de la casa reial (Guijo 2021: 91). Però la tensió anà en augment, fins al punt que l'arquebisbe de Sevilla, Pedro de Castro, suplicà a Felip III que demanés al papa la definició del dogma de la Immaculada. Això llavors no fou possible, però el monarca instituï, en 1616, la Real Junta de la Inmaculada Concepció, en defensa d'aquest misteri (Martínez Medina 2017: 329; González Tornel 2021). Durant els primers anys de la Real Junta, foren freqüents les intervencions del monarca davant del papa. El primer fruit que s'hi obtingué fou el decret *Sanctissimus Dominus Noster*, de 12 de setembre de 1617. Amb aquest decret, el pontífex donava permís als defensors del dogma immaculista a exposar públicament les seues opinions, sempre que no s'ataqués als maculistes. A aquests darrers, en canvi, se'ls prohibia explicar en públic les seues idees (Martínez Medina 2017: 329). Dos personatges que adquiriren un protagonisme notori en aquella polèmica foren Bernardo de Toro i Mateo Vázquez de Leca, que protagonitzaren diverses prèdiques i publicacions a favor de la Puríssima (Guijo 2021: 91-93) i que, pocs anys després, en 1624, participarien activament en la fundació, a Roma, de l'Orde militar de la Immaculada Concepció.

Aquella efervescència de la polèmica suscitada a Sevilla entorn la Puríssima no devia ser desconeguda per al comte de Bunyol, Gaspar Mercader i Carròs, patrocinador de la impressió de la pragmàtica en 1618-1619. De fet, Gaspar Mercader aprofitaria l'avinentesa

que la conjuntura li oferia per publicar distints plec o fulls solts en commemoració de la Immaculada, i no només en aquella ocasió, sinó, almenys, dues vegades més. En aquest sentit, la versió de la pragmàtica impresa en 1619 que conserva la Biblioteca Valenciana està enquadernada junt amb dues obres més impreses a instàncies del comte de Bunyol. Una és la *Copia de dos cartas escritas de Roma a dos señores prebendados de la Santa Iglesia Mayor de la ciudad de Sevilla, en que se da cuenta de la institución en Roma de la Orden Militar de la Immaculada Concepción de la Virgen Maria, nuestra señora*, impresa en 1624 a València per Patricio Mey. Les dues cartes estan signades, justament, per Mateo Vázquez de Leca i Bernardo de Toro, com hem dit, dos personatges sevillans ben actius durant la controvèrsia iniciada en 1613. L'altre text enquadernat és el cartell d'un certamen literari que ell mateix patrocinà en defensa de la puresa de la Verge, imprès en 1627 a Saragossa per l'impressor Juan de Lanaja i Quartanet.

L'ORACIÓ DE MESTRE FELIP DE MALLA

Felip de Malla construeix el poema¹³ a partir de l'Ave Maria, de manera que la primera part de cada vers es correspon amb fragments de l'oració, mentre que en la segona part del vers, l'autor amplia la sentència i hi incorpora la rima. A més, Felip de Malla utilitza l'oració en llatí per als primers cinc versos i el text en català per als tres versos següents. D'aquesta manera, a partir d'una versió bilingüe de l'Ave Maria, construeix l'esquelet del poema com segueix:

Ave Maria... / gratia plena... / Dominus Tecum... / Benedicta tu in mulieribus... / et benedictus fructus ventris tui, Iesus.... / Sancta Maria... / Mare de Déu... / prega per nós e per tots los peccadors... / Amén.

El poema és de factura senzilla, format per vuit versos, més l'*amén* final, sense mètrica, i amb rima consonant (-al) en tots els versos.

Pel que fa a les variants, hem de tenir en compte que les versions que referenciem amb les dates 1518, 1568 i 1619, aquelles que recullen les impressions de la pragmàtica, depenen del text que va fixar l'incunable de 1488. En aquella edició primerenca, desaparegué el final del darrer vers, de manera que, eliminant-lo, finalitzava l'oració de manera més contundent, tot i que es perdia el recurs de la rima, present en el fragment del manuscrit «que no periscam en lo jorn de la mort e en lo judici final» (v. 8). Aquest fragment, per tant, desaparegué també de les versions que inclogueren les distintes edicions de la pragmàtica. No sabem si l'eliminació de la part final del darrer vers fou intencionada o no. No descartem que l'editor hagués intervingut per eliminar aquell final de vers, mètricament molt més llarg que els anteriors, per aprofitar l'efecte conclusiu de l'últim vers, propi de l'oració tradicional, seguit del mot *amén*.

El que sí que hem pogut constatar és una certa voluntat d'adaptar la llengua del text al potencial lector valencià (Mompó 2024), sobretot a través de l'eliminació de les confusions de les e/a àtones, com en el mot *humenal* (v. 6), que l'incunable corregí per *humanal*, opció que mantingueren les versions 1518, 1568 i 1619.

13. Per a l'edició crítica de *l'Oració de mestre Felip de Malla*, identifiquem els testimonis fent servir una M, quan ens referim al manuscrit BM Ms. 1112; una I, per a l'incunable de 1488, i la data d'impressió per a les tres edicions de la pragmàtica que emprem (1518, 1568 i 1619).

Detectem una altra variant destacable al vers 8: «prega per nós e per tots los peccadors». En aquest cas, les versions més antigues, tenen la forma verbal *prega* (M, 1518) o *pregua* (I), en segona persona de l'imperatiu, mentre que les dues de més modernes fan servir la segona del plural, *pregau* (1568, 1619). D'altra banda, la versió de 1619 intervé el text per modernitzar ortogràficament el mot *pecat*, en comptes de *peccat* (M, I, 1518, 1568), tal com fa amb el nom propi que apareix al títol, *Felip*, en comptes de la variant més antiga *phelip* (1518), *Phelip* (1568), o afegint la vocal davant de la S líquida en *esquiuar* (1619), per *squiuar* (M) o *squiuar* (I, 1518, 1568).

La versió manuscrita presenta la variant *Gratia* (v. 2), en llatí, llengua que s'utilitza als inicis dels primers versos. L'incunable optà per la variant *gracia*. El responsable de l'edició de 1518 corregí aquesta errada per *gratia*, variant que, en majúscula, *Gratia*, feren servir 1568 i 1619. Finalment, tant el manuscrit com l'incunable presenten l'inici del darrer vers de la següent manera: «prega per nós e per tots peccadors». L'edició de 1518 hi afegí l'article *los* davant de *peccadors*, variant que han reproduït, també, totes les edicions posteriors. La resta de variants tenen a veure amb diferències a l'hora de triar entre el doblet u/v o pel que fa a l'ús de les majúscules.

CONCLUSIONS

Aquest estudi ha permès delimitar un poema de Felip de Malla fins ara poc conegut, l'*Oració de mestre Felip de Malla*. El text, originalment inclòs en el *Sermó de la Immaculada Concepció*, s'ha identificat en diversos testimonis: un manuscrit de la primera meitat del segle XV, un incunable de 1488, un postincunable de 1518, una edició de 1568, i una altra edició, amb dos estats distints, de 1618/1619.

La recerca ha posat de manifest la importància de l'edició incunable de 1488, que va servir com a base per a les edicions posteriors, incloses en les distintes publicacions de la pragmàtica de Joan I. Això demostra l'èxit editorial d'aquesta publicació i, en particular, de l'*Oració de mestre Felip de Malla*. En aquest sentit, s'ha documentat la fortuna editorial del poema, que va gaudir d'un cert èxit a la impremta, com demostren les diverses edicions dels segles XVI i XVII. Amb aquest estudi, també hem contextualitzat les diferents edicions de la pragmàtica en el marc de les controvèrsies teològiques sobre la Immaculada Concepció o en moments en què s'hi aconseguia alguna fita destacable. Això explica l'interès històric de les autoritats valencianes per recuperar i difondre textos a favor de la Puríssima, com ara la pragmàtica de Joan I. Finalment, hem realitzat una edició crítica del poema, establint el text a partir de l'anàlisi de les variants presents en els diferents testimonis conservats. L'estudi resulta particularment interessant en tant que caracteritza un poema amb una versió incunable i una altra de postincunable, que fins ara havia passat per alt, fet que possibilitaria la seua inclusió en els principals catàlegs de poesia dels períodes incunable i postincunable.

EDICIÓ CRÍTICA DE L'ORACIÓ DE MESTRE FELIP DE MALLA

*La*¹⁴ *oració de mestre*¹⁵ *Felip*¹⁶ *de Malla*¹⁷

*Ave*¹⁸ *Maria*,¹⁹ sens maledicció²⁰ original.

*Gratia*²¹ *plena*, per squivar²² tot peccat²³ venial.

*Dominus*²⁴ *tecum*, contra peccat²⁵ mortal.

*Benedicta*²⁶ *tu in mulieribus*, per privilegi²⁷ sobre ley general.

5 *Et*²⁸ *benedictus fructus ventris tui, Iesus*,²⁹ qui t'ha ffeta³⁰ regina³¹ celestial.³²

*Sancta*³³ *Maria*,³⁴ advocada³⁵ humenal,³⁶

*Mare*³⁷ de Déu,³⁸ redemptor universal,³⁹

prega⁴⁰ per nós e per tots los⁴¹ peccadors, que no periscam en lo jorn de la mort e en lo judici final.⁴²

Amén

14. *La oració de mestre Felip de Malla*] om. M, I

15. *mestre* 1518, 1568] *Mestre* 1619

16. *phelip* 1518] *Phelip* 1568] *Felip* 1619

17. *malla* 1518] *Malla* 1568, 1619

18. *ave* M] *Aue* I, 1518] *Ave* 1568, 1619

19. *maria* M, I, 1518] *Maria* 1568, 1619

20. *maledicció* M] *maledictio* I, 1518, 1568, 1619

21. *gratia* M, 1518] *gracia* I] *Gratia* 1568, 1619

22. *squivar* M] *squiuar* I, 1518, 1568] *esquiuar* 1619

23. *peccat* M, I, 1518, 1568] *pecat* 1619

24. *dominus* M, I, 1518] *Dominus* 1568, 1619

25. *peccat* M, I, 1518, 1568] *pecat* 1619

26. *benedicta* M, I, 1518] *Benedicta* 1568, 1619

27. *privilegi* M] *priuilegi* 1518, 1568, 1519

28. *et* M, I, 1518] *Et* 1568, 1619

29. *Jhesus* M] *jesus* I] *Jesus* 1518] *Iesus* 1568, 1619

30. *ffeta* M] *feta* I, 1518, 1568, 1619

31. *Regina* M, 1619] *regina* I, 1518, 1568

32. *Celestial* M, 1568] *celestial* I, 1518, 1619

33. *Sancta* M, I, 1568, 1619] *sancta* 1568

34. *maria* M, I, 1518] *Maria* 1568, 1619

35. *advocada* M] *aduocada* I, 1518, 1568, 1619

36. *humenal* M] *humanal* I, 1518, 1568, 1619

37. *mare* M, I, 1518] *Mare* 1568, 1619

38. *deu* M, I, 1518] *Deu* 1568, 1619

39. *vniversal* M] *vniuersal* I, 1518, 1568, 1619

40. *prega* M, 1518] *pregua* I] *pregau* 1568, 1619

41. *los* 1518, 1568, 1619] om. M, I

42. *que no periscam en lo jorn de la mort e en lo iudici final* M] om. I, 1518, 1568, 1619

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1923), *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- ARANDA DONCEL, Juan (2005), «La devoción a la Inmaculada Concepción durante los siglos XVI al XVIII. El papel de los conventos cordobeses de la provincia franciscana de Granada», en *La Inmaculada Concepción en España: religiosidad, historia y arte*, ed. Francisco Javier Campos, San Lorenzo del Escorial, Ediciones Escorialenses, pp. 53-88.
- BALASCH, Manuel (ed.) (1981-1986), *Felip de Malla. Memorial del Pecador remut*, Barcelona, Barcino, 3 vols.
- BATLLE, Lluís (1974), «Más datos sobre la imprenta incunable y los libreros de Gerona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 22, pp. 115-130.
- BITECA = BELTRAN, Vicent et al. (1997 -), *Bibliografia de Textos Antics Catalans*, en *Philobiblon*, Berkeley, The Bancroft Library - University of California Berkeley. http://bancroft.berkeley.edu/philobiblon/biteca_es.html [consulta: 11/05/2024].
- CALVO, José Antonio (2021), «La reinterpretación historiográfica de la reforma católica (1417-1517) y los límites del modelo sobre el proceso de confesionalización», *Specula*, 1, pp. 39-74.
- CCFB = BIBLIOTECA DE CATALUNYA (1974), *Catálogo de la colección de folletos Bonsoms, relativos en su mayor parte a historia de Cataluña, vol. 1: Folletos anteriores a 1701*, Barcelona, Diputació de Barcelona - Biblioteca de Catalunya.
- DIES, Ferran (ed.) (1488), *Obra en prosa sobre la veríssima Inmaculada Conceptió de la Mare de Déu*, València, Lambert Palmart.
- FERRANDO, Antoni (1983), *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- GAZULLA, Faustino (1905), *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad.
- GONZÁLEZ TORNEL, Pablo (2021), *Ver es creer: la Inmaculada Concepción y España en el siglo XVII*, Madrid, CSIC.
- GUIJO, Salvador (2021), «Un legado de Bernardo de Toro fruto de las relaciones entre la congregación de la Granada y el monasterio de San Leandro en el contexto del Inmaculismo sevillano», *Tiempos Modernos*, 43, pp. 90-102.
- IB = WILKINSON, Alexander (coord.) (2018 -), *Iberian Books*, Dublín, University College Dublin. <https://iberian.ucd.ie> [consulta: 13/05/2024].
- IZQUIERDO, Josep (2013) «El segon llibre del Memorial del pecador remut de Felip de Malla», *Llengua & Literatura*, 23, pp: 7-44. <https://www.doi.org/10.2436/20.2502.01.60>
- LLOBET, Josep (1996), «Aparició d'un fragment de l'incunable *Memorial del pecador remut* de Felip de Malla: Girona, 1483», *Palestra Universitària*, 8, pp. 131-139.
- MADURELL, Josep Maria (1964), «Mestre Felip de Malla», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 30, pp. 499-626.
- MARTÍN ABAD, Julián (2021), *Post-Incunables Ibéricos*, Madrid, Ollero y Ramos.
- MARTÍNEZ MEDINA, Francisco Javier (2017), «La Real Junta de la Inmaculada de 1617 y los libros plúmbeos. Religiosidad popular y monarquía en la Andalucía barroca», *Proyección*, 64, pp. 331-330.

- MARTOS, Josep Lluís (2018), «Fuentes poéticas incunables: el cancionero 87FD y Juan Tallante», en *Poesía, poéticas y cultura literaria*, ed. Andrea Zinato i Paola Bellomi, Como-Pavia, Ibis, pp. 523-533.
- MARTOS, Josep Lluís (2019a), «Materialitat i errors de composició d'un incunable poètic (b2/87FD): la rendibilitat ecdòtica», *Magnificat. Cultura i Literatura Medievals*, 6, pp. 165-184 <https://doi.org/10.7203/MCLM.6.15318>
- MARTOS, Josep Lluís (2019b), «Estructura de un incunable poético: la Obra de la Sacratíssima Concepció de la intemerada Mare de Déu», *Hispanófila*, 187, pp. 145-162 <https://doi.org/10.1353/hsf.2019.0059>
- MARTOS, Josep Lluís (2019c), «Los ejemplares del incunable poético 87FD», in *Literatura medieval hispánica. Libros, lecturas y reescrituras* ed. María Jesús Lacarra et al., San Millán de la Cogolla, Cilengua, pp. 753-768.
- MARTOS, Josep Lluís (2020), «Exemplar(s) d'un incunable retrobat: Orationes ad laudem Purissime Conceptionis Virginis Marie (València, Lambert Palmart, 1489)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 74, pp. 113-133.
- MARTOS, Josep Lluís (2021), «Obra en prosa sobre la veríssima immaculada concepció de la Mare de Déu (Valencia, Lambert Palmart, 1488): estudio material de un incunable perdido», *Revista de Literatura Medieval*, 33, pp. 133-161. <https://doi.org/10.37536/RLM.2021.33.0.91080>
- MARTOS, Josep Lluís (2022), «Contenidos y génesis de un incunable perdido. Obra en prosa sobre la veríssima Inmaculada Concepció de la Mare de Déu», en *Isabel de Villena i l'espiritualitat europea tardomedieval*, ed. Anna Isabel Peirats, València, Tirant lo Blanch, pp. 135-166.
- MARTOS, Josep Lluís (2024), *Una trilogía de incunables immaculistas valencianos*, València, Ultreia.
- MASSON, Reginaldus (1954), «De Immaculata Conceptione apud Fratres Praedicatorum: Bibliographia», *Angelicum*, 31/4, pp. 358-406.
- MOMPÓ, Jacob (2024), «Variants i variacions en la impremta incunable: el Sermó de la Immaculada Concepció, de Felip de Malla», *Magnificat. Cultura i Literatura Medievals*, 11 [en premsa].
- NORTON, Frederick John (1978), *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal, 1501-1520*, Cambridge - Nova York, Cambridge University Press.
- OLIVAR, Marçal (ed.) (1921), *Felip de Malla. Parlaments en el Consistori de la Gaia Ciència*, Barcelona, Imprenta de la Casa de Caritat.
- PEDRETTI, Marco (2012), «A Catalan Diplomat, Theologian and Preacher at the Council of Constance: Master Felip de Malla», *Revue des Sciences Religieuses*, 86/2, pp. 143-161. <https://doi.org/10.4000/rsr.1442>
- PEINADO, José Antonio (2012), «Orígenes y desarrollo de la fiesta de la Inmaculada Concepción: la fiesta de la Concepción de María en España», en *Advocaciones Marianas de Gloria*, ed. Francisco Javier Campos, El Escorial, Ediciones Escorialenses, pp. 75-90.
- PEINADO, José Antonio (2014), «La monarquía española y el dogma de la Inmaculada Concepción: fervor, diplomacia y gestiones a favor de su proclamación en la Edad Moderna», *Chronica Nova: Revista de Historia Moderna*, 40, pp. 247-276.
- PERARNAU, Josep (1978), *Felip de Malla. Correspondència política*, Barcelona, Barcino.
- PERARNAU, Josep (1983), «Nota bibliográfica sobre el Memorial del pecador remut», *Revista Catalana de Teologia*, 8, pp. 475-478.

- PERARNAU, Josep (2008), «Felip de Malla, president de la Generalitat de Catalunya, defensa la vila de Cervera de les velleïtats dels Trastámara», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 27, pp. 87-113.
- PUJOL, Josep (1996), «Psallite sapienter: la gaia ciència en els sermons de Felip de Malla de 1413. Estudi i edició», *Cultura neolatina*, 56, pp. 177-250.
- PUJOL, Josep (2015), «Felip de Malla», en *Història de la literatura catalana*, dir. Àlex Broch, *Literatura medieval (III): segle XV*, ed. Lola Badia, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Editorial Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 370-390.
- REQUESENS, Joan (2014-2016), «Un altre testimoni puríssim català (de l'escola lul·lista?) del segle XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 31, pp. 665-764.
- RIEPI = UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID - INSTITUTO BIBLIOGRÁFICO HISPÁNICO (1982), *Repertorio de Impresos Españoles Perdidos e Imaginarios*, Madrid, Instituto Bibliográfico Hispánico.
- RIQUER, Martí de (1988⁴), «Felip de Malla», en *Història de la literatura catalana*, 4, ed. Martí de Riquer, Antoni Comas i Joaquim Molas, Barcelona, Ariel, pp. 247-285 [1^a ed.: Barcelona, Ariel, 1964].
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (2006²) *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3 vols. [1^a ed. en *Historia de las literaturas hispánicas*, 1, ed. Guillermo Díaz-Plaja, Barcelona, Barna, 1949, luego ampliada en Jordi Rubió i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicaciones de l'Abadia de Montserrat, 1984-1986].
- USTC = *Universal Short Title Catalogue*, University of St Andrews. <https://www.ustc.ac.uk> [consulta: 13/05/2024].